

2025-yil, may 9-son

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

9 MAY –
XOTIRA VA
QADRLASH KUNI

Sohiba ARZIKULOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
O'zbek adabiyotshunosligi kafedrası o'qituvchisi
arzikulovasohiba4@gmail.com

HAMZA LIRIKASIDA ILM VA OZODLIK MASALALARI

Annotatsiya: milliy ozodlik bayrog'ini baland ko'targan jadid adabiyotida Hamza Hakimzoda Niyoziy o'ziga xos o'ringa ega hisoblanadi. Hamza lirikasida ilm-ma'rifat, ozodlik, erk uchun da'vat etish masalalari yetakchi o'rinda turadi. Shoirning bir qator she'rlarida Turkistonning yorug' kelajagi haqidagi qarashlari o'z ifodasini topgan. Mazkur maqolada "Ilm-u axloq-u adab", "Ey ko'ngil", "Turkiston" kabi she'rlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Hamza, ilm-ma'rifat, ozodlik, Turkiston, jadid, ta'lim, maktab.

Аннотация: в джадской литературе, поднявшей флаг национального освобождения, Хамза Хакимзода Ниязи занимает особое место. Вопросы просвещения, свободы и крик о свободе занимают центральное место в лирике Хамзе. В ряде своих стихотворений он воплощает свое видение светлого будущего Туркестана. В данной статье анализируются его стихотворения «Илм-у ахлоқ-у адаб», «О сердце», «Туркестан».

Ключевые слова: Хамза, просвещение, свобода, Туркестан, джадиды, образование, школа.

Annotation: in Jadid literature, which raised the national liberation flag, Hamza Hakimzode Niyazi has a special place. Issues of enlightenment, freedom, and the cry for freedom are central to Hamze's lyrics. In a number of his poems, he embodies his vision of a bright future of Turkestan. In this article, his poems "Ilm-u ahloq-u adab", "O heart", "Turkestan" are analyzed.

Key words: Hamze, enlightenment, freedom, Turkestan, jadid, education, school.

Kirish. Professor Naim Karimov o'tgan XX asr haqida quyidagilarni yozgan edi: "XX asr – insoniyat tarixidagi eng ulug' asrlardan biri. Bu asrda qanchalik ko'p qon to'kilgan, qanchalik nohaqliklar va adolatsizliklar ro'y bergan bo'lmasin, insoniyat xuddi shu asrda kelajak sari katta qadam tashladi... Bu asrda sodir bo'lgan barcha voqealar insoniyat tarixining ajralmas tarkibi. Ularning bizlarga maqbul bo'lmagan qismlarini yoddan chiqarishga, tarixdan o'chirishga urinish bema'nilikdir... XX asr o'zbek adabiyoti xalq va jamiyat hayoti bilan mustahkam aloqa o'rnatdi. Bunday aloqa adabiyotimizning avvalgi bosqichlarida bo'lmagan. XX asr o'zbek adabiyoti xalq va jamiyatni o'z ortidan yetaklab, ularni hurriyat va milliy taraqqiyot manzillariga olib borishga intildi va bu intilishda muayyan yutuqlarga erishdi". [1. 24] Hamzaning dunyoqarashiga jadidchilik harakati jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Hamza ijodi jadid adabiyotining asl namunalari qatorida turadi. Hamza lirikasidagi ilm, odob, erk masalalarini o'rganish dolzarb masalalardandir.

Asosiy qism. "Hamza ijodining boshlanmasi 1905-yillarga to'g'ri keladi. U dastlabki she'rlariga "Nihon" ("Yashirin") taxallusini qo'ygan. Hamzaning dastlabki she'rlarida Muqimiy va Furqat singari ma'rifatparvar shoirlar yo'lidan borish sezilib turadi". Bu hol Hamza g'azallari vazni, qofiyasi, radifi, mavzusida ko'rinadi.

Shoirning "Ey ko'ngil" she'rida zulmatda qolgan qalblarga chirog' bunday ta'riflanadi:

"Ey ko'ngil, istar esang zulmat qulubingga chirog',
Ahli donish suhbatidan bo'lmagil hargiz yirog',"

Xo'sh, donolar suhbatidan ne foyda? Shoir bunga qanday javob beradi?

"Matlabing rahmat esa xulq-u adabda qoin ul,

To iki dunyoda topgil davlati fazl-u farog',"

Hamzaning ilm-u adab borasidagi qarashlari "Ilm-u axloq-u adab" nomli she'rida o'z badiiy ifodasini topadi:

"Kimki ko'rmas maktab-u ustod-u ta'lim-u adab,

Farqi yo'q hayvondin oni bo'lsa bing oliy nasab.

Odamiyat mevasi, insoniyat bog'i aro,

Beadablar biyd yanglig' bo'lg'usi oxir xatab".

Hamza yangicha mazmunni yangicha shaklda ifodalash uchun kurashib, poetik shaklni mukammallashtirish, badiiy asar tilini jonli xalq tiliga yaqinlashtirish borasida jiddiy izlanishlar olib borgan shoir. "Ma'rifatparvarlik, taraqqiyparvarlik, millatparvarlik, yurtsevarlik g'oyalari Hamza ijodining bosh yo'nalishini tashkil etadi. Hamza "Yig'la, Turkiston", "Yaxshi holin yo'qotgan oqibatsiz Turkiston", "Dardiga darmon istamas" kabi she'rlarida hamon g'ofilik uyqusidan uyg'onmagan Turkiston o'lkasini uyg'onishga, ma'rifatga, taraqqiyotga chaqiradi". [3. 76] Bu xalqchil va dolzarb asarlarda Hamza she'riyatining g'oyaviy-estetik xususiyatlari yaqqol namoyon bo'ladi. "Shoirning "Milliy ashulalar uchun milliy she'rlar" majmuasiga kirgan "Oq gul", "Qizil gul", "Pushti gul", "Sariq gul", "Yashil gul", "Safsar gul", "Atirgul" deb nomlangan she'riy to'plamlari shundan dalolat beradi. Hamza atrofdagi voqelikka loqayd qarab tura olmasdi, shu bois shoir o'z davrining muhim ijtimoiy masalalarini yoritishga harakat qila boshladi. Bu ma'noda Hamzaning 1915-1917-yillarda yaratgan "Milliy ashulalar uchun milliy she'rlar" nomli majmuasi alohida e'tiborga loyiq. Bu majmuada davr ruhi, millat turmushi, orzu-umidlari, yechimini topish lozim bo'lgan muammolar o'z aksini topgan. Shoir xalq baxtsizligiga faqatgina ma'rifat va millat birligi barham bera olishiga ishongan. Hamzaning "Yengil adabiyot",

“O‘qish kitobi”, “Qiroat kitobi” nomli uch darsligi va dastlabki “Devon”ida ham diniy va ma’rifatparvarlik mavzusidagi asarlar anchagina o‘rin egallagan. Hamza ko‘plab mamlakatlarda bo‘lib, ulardagi hayot va rivojlanish darajalarini o‘z yurtidagi holat bilan solishtiradi va ijtimoiy qoloqlikdan qayg‘uga tushadi. Hamza bunday holatning asosiy sababi – ilmsizlikdir degan xulosaga keladi, xalqni ilmi bo‘lishga, ma’rifat egallashga da’vat etadi. Boshqa millatlar turli xitrolar qilayotgan bir paytda millati o‘z erki uchun ham kurasha olmayotganidan eziladi va bunday yozadi:

“Olim bo‘lsak dunyoda
Kelur har ish bunyoda,
Biz ham suv osti kezib
Ham ucharmiz havoda”.

Hamza Hakimzoda “Turkiston” she’rida:
Turg‘il, darddun jismingni sag‘la, Turkiston,
Danish o‘tiga bag‘ring chog‘la, Turkiston,
Belga himmat kamarin bog‘la. Turkiston,
Ma’rifatga yetmoqni chog‘la, Turkiston, —
deya jaholatga qarshi ilm-ma’rifatni targ‘ib etgan.

“Hamza Hakimzoda 1914-1915-yillarda yozilgan “O‘qi!”, “Ilm ista”, “Olim bo‘laylik”, “Kitob”, “Qalam”, “Maktab”, “To‘g‘ri so‘zla”, “To‘g‘riso‘z bola”, “Ilm-u axloq-u adab”, “Qimorning boshi”, “Bolaning yomon bo‘lmog‘iga sabab bo‘lgan onaning jazosi” kabi pedagogik she’rlarida ilm-ma’rifat, axloq-odob, to‘g‘rilik, halollik, chin do‘stlikni targ‘ib qiladi”. [2. 39]

“Ilm ista” she’rida shoir mehnatkash ommaga qarata deydi:

“Olamning xurshidi kundir, odamning xurshidi ilm,
Olamning zulmoti tundir, odamning madori ilm”.

Bu tasvirlardan ko‘rinib turibdiki, shoir kunni olamning xurshidi bo‘lgan quyosh qanday yoritisa, ilm ham insonni shunday go‘zallashtiradi. Ilm – odamning xurshididir. Agar tun olamning zulmati bo‘lsa, ilm insonning madoridir. Mana shu o‘rinda Hamza Hakimzoda Niyoziyning she’riy san’atlardan mohirlik bilan foydalanishini ko‘rishimiz mumkin. Ya’ni shoir kun-tun, xurshid-zulmot so‘zlarini qo‘llash orqali tazod san’atini yuzaga keltirmoqda.

Hamza asarlaridagi g‘oyalar xalqlar do‘stligi tamoyillariga asoslanadi. Hamzaning 1915-1916-yillarda nashr etilgan “Oq gul”, “Qizil gul”, “Sariq gul”, “Yashil gul”, “Pushti gul”, “Safsar gul” nomli she’riy to‘plamlarida xalqparvarlik g‘oyalari bo‘rtib turadi.

“Mardikorlik voqealari deb nom olgan xalq ozodlik harakati, tabiiyki, o‘sha davr Turkiston vaqtli matbuotida o‘z ifodasini topmadi. Chor senzurasiga bunga yo‘l qo‘ymas

edi”. [5. 35] U biroq keyin 1917-yilgi fevral inqilobidan so‘ng ko‘rindi. Mashhur Hamza Qo‘qon va uning atrofida bo‘lib o‘tgan xalq g‘alayonlarini tasvirlar ekan:

“Na kun o‘lmishdi, na xil o‘lmishdi zamon,
Nechaning qo‘lida dandoni, to‘luv og‘zida qon.
Necha minglab kishilar o‘ldi vatan birla xazon,
Butun ovozi jahon tutdi musulmonni yomon...” [4. 76]
deb yozadi. Shoir bu satrlarda nima demoqchi bo‘ladi?

U millatining, Vatanining yorug‘ kunga chiqolmayotganini aytadi. Yurtdagi savodsizlik qa‘riga tushgan, johillik botqog‘iga botgan insonlar xuddi ongsizdek bo‘lib qolganlar. Bunga chidolmagan musulmonning ovozi esa butun dunyoni tutgay. Mana Vatan, millat taqdiri qay darajaga qadar yetib borgan edi. O‘z davrida Alisher Navoiy “insonni so‘z ayladi judo hayvondin” deb aytgani barchamizga ma’lum. Hamza Hakimzoda Niyoziy esa ta’lim-u adabdan yiroq kishini hayvondan farqi qolmasligini ta’kidlaydi. Hamza xuddi shu holatning sababini yigitlar va qizlar o‘rtasidagi aytishuvda keltiradi:

Erlar:

Tanda g‘ayrat, ko‘zda ibrat, dilda himmat yo‘q,
Ilm-u adab, xulq-u ismat, or-u iffat yo‘q.

Xotin dunyosida sizdek, jonim onalar,
Milliy burchin o‘tolmagan hech millat yo‘q.

Qizlar:

Tanda g‘ayrat, ko‘zda ibrat, dilda himmat ko‘p,
Milliy burchni o‘tamakka ilm-u san‘at yo‘q.

Ruhoniyalar, ota-onalar millata mas‘ul,

Chunki bizning yo‘limiz masdud, hech HURRIYAT yo‘q”

Ko‘rish mumkinki, bora-bora barcha ilmsizlik va qoloqliklarning yagona ustuvor sababi – erksizlik, hurriyatga ega emaslik. Hamzaning savol-javob shaklidagi bu munozarasi ham badiiy tasvirga boy. Masalan, tan, ko‘z kabi so‘zlar tanosubni yaratmoqda.

Xulosa. Hamza ijodida mustaqillik va ma’rifat masalalari yonma-yon tasvir etiladi, buning sababi esa bu ikki tushunchaning o‘zaro bog‘liqligidir. Ilmsizlik va qoloqlikning yagona sababi – erksizlik, hurriyatga ega emaslik. Jadid shoirlari ijodini kuzatib, shoir sevgisining majnunlik darajasiga yetishi uchun faqat bir suluv qiz bo‘lishi kerak emasligini, ya’ni Vatanni, millatni ham junun bo‘lib sevishtirish mumkinligining guvohiga aylanmasiz. Ular yaratgan yuzlab she’riy asarlarni el-yurt baxt-u iqboli, mustaqilligi, ozodligi uchun kurashning solnomasi deb aytishimiz mumkin. Hech mubolag‘asiz aytishimiz mumkinki, jadid lirikasi o‘zidagi hurriyat uchun kurashga da’vati orqali adabiyotning kurash quroliga aylanishi mumkinligini yana bir bor isbot etib berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. XX asr mening taqdirimda. “Jahon adabiyoti” jurnali. – T., 2001, 156-bet.
2. Afoqova N. Jadid she’riyati poetikasi. – T.: Fan, 2005. 140-bet.
3. Qosimov B. va boshqalar. Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti. – T.: Ma’naviyat, 2004.
4. Hamza. To‘la asarlar to‘plami. – T.: Fan, 1988. 546-bet.
5. Ahmedov Sh. Hamza lirikasining xususiyatlari (devon misolida). – T.: 1992. 178-bet.

ADABIYOTSHUNOSLIK

Ibodulla Mirzayev. Asadbek Asadov. "Uch og'a-ini botirlar" ertagidagi mustaqil so'z turkumiga oid so'zlar tahlili	35
Dildora Aliqulova. Fotima Xudoyberdiyeva. Kichkina shahzoda asarining badiiy-falsafiy tahlili.....	38
Shomirza Ibragimov. Qur'oni karimning ilk matnlashuvi.....	41
Maxbuba Sharipova. Ozoda Umedova. Adabiy topishmoqlarning ilmiy nazariy asoslari hamda badiiy estetik xususiyatlari.....	44
Shoxista Nizomova. O'zbek she'riyatida suv va olov obrazlarining irfoniy asoslari.....	47
Islombek Mannopov. Mohiraxon Musayeva. Badiiy ijodda izdoshlik an'anasi va adabiy ta'sir	49
Saodatkhon Nesipbaeva. Linguistic picture of the world in a literary text based on mark twain's novel "tom soyer's adventures" and its translation methods.....	51

ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA

Sadoqat Maxmudova. Hulkarbegim Ubaydova. Munavvar Karimova. "Farhod va Shirin" dostonining interfaol metodlar asosida o'rgatilishi	55
Tumaris Kabulova. Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'limdagi samaradorligi va uning pedagogik yondashuvga ta'siri.....	57
Гулчехра Махмадиева. Юлдуз Пардаева. Иммерсивные технологии на уроках русского языка: новый уровень погружения в обучение.....	59
Nigora O'rozova. Mamlakat Xamitova. The impact of globalization and technology on the evolution of idiomatic expressions.....	62

TADQIQOTLAR

Yulduz Nurova. Paremalardagi kiyim nomlarining etnolingvistik tadqiqi	65
Ilhom Xaydarov. Sug'urta terminlarining tadqiqi.....	67
Abror Rahimov. Nominativ faoliyatning derivatsion talqinlari.....	70
Nargiza Ahmedova. Robiya Akmalova. O'zbek tilida assotsiativ maydon va assotsiativ birliklar.....	73

Nomoz Kobilov. Tog'ay Murod qissalarida milliy tasvirni beruvchi lingvistik vositalarning o'zni	76
Durdona Rasulmuhamedova. Davlat boshqaruvi o'ld muhim siyosiy qo'llanma	79
Amanulla Muratkulov. Alisher Navoiyning 'محكمة اللغتين' "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida arabcha o'zlashma so'zlarining qo'llanishi.....	82
Nazira Berdiyeva. "Lolazor" romanida yozuvchining falsafiy, ijtimoiy, axloqiy qarashlaridagi badiiy sintezi	84
Zuxra Achilova. "Malla savdogar" dostonida epik qahramon timsolining genezisiga doir	87
Manzila Habibova. "Lawrence of arabia" asaridagi maktublarning perlokutiv xossalari va milliy-madaniy integratsiya.....	89
Rayhon Ergasheva. Sirojiddin Sayyid she'rlarida jadidlar timsoli: tarixiy-badiiy obraz sifatida yoritilishi.....	92
Umida Usmonova. Nasriy asar tahlilida savol va topshiriqlarning ahamiyati	94
Gulnora Qayumova. Mif folklor janri sifatida	98
Shaxlo Xoliqulova. To'y marosim qo'shiqlarining an'anaviy poetik xususiyatlari	101
Sohiba Arzikulova. Hamza lirikasida ilm va ozodlik masalalari	103
Maftuna Latifova. Iqbol Mirzo she'rlarida metaforik ifodaning individual ko'rinishlari.....	105
Shaxnoza Yahyoyeva. "Edige" dostonining jirovlardan yozib olinishi va o'ziga xosligi	108
Shahzoda Yusupova. Muxlisa Ibragimova. Ogahiy tarixiy asarlaridagi sifatlarning semantik xususiyatlari	111
Lutfiya Abdisharibova. Janos Eckman hayotiga nazar	113
Nurzada Jawlibaeva. Sh.Seytovtiñ «Ígbal soqpaqlari» romanida syujet hám kompozitsiya	115
Baxadir Sulaymonov. Qadimgi turkiy va eski o'zbek yozma manbalarida davlat boshqaruvi terminologiyasining ifodalanishi.....	117
Shahlo Mavlyanova. Hozirgi zamon tilshunoslik ilmida nutq birliklarini tizimli tadqiq qilishning nazariy asoslari.....	119